

ARHITEKTS KĀ MODERATORS: ALTERNATĪVI DARBĪBAS MODEĻI UN KOMUNIKĀCIJAS FORMAS

Artūrs Dāvids Bieziņš

ALTERNATĪVA ARHITEKTŪRAS PRAKSE, KOPPLĀNOŠANA, SABIEDRĪBAS IESAISTE, MULTIDISCIPLINARITĀTE

Pēdējās desmitgadēs arhitektūras darbības lauks un loma sabiedrībā ir būtiski mainījusies. Etimoloģiski arhitekts sadalāms 2 daļās, no latīņu valodas tulkojot *arhi* – “galvenais” un *tektonas* – “būvnieks”. Par spīti vēsturiskajam prestižam, mūsdienās tas ir kļuvis par sava veida kompleksu. Līdz ar pieaugošo specializēšanos, tehnoloģiskām pārmaiņām arhitektūras process kā dogmātiska intelektuālas jaunrades forma, ja nerespektē esošos kultūrslāņus un cilvēku izpratni par vidi un lietotājiem, nedrīkst būt norma mūsdienu pasaulē. Akadēmiska un no realitātes atrauta arhitektūra, kur izšķirošais ir vides estētika, monetārie apsvērumi un personīgie ego, nedrīkst būt mērķa nākotnes praksēm.

Arhitektūra nespēj un nedrīkst būt autonoma – pasaule ir juceklīga un mainīga, kuras abstrahēšana un vienkāršošana ir novedusi pie tiem lielajiem izaicinājumiem, pret kuriem pasaule šobrīd atdur.

Būvniecība ir pasaulē lielākais piesārņotājs. Tās norise bez kritiskas analīzes un konteksta izjūtas spēj degradēt un atsvešināt vietas iedzīvotājus. Sarūkošās populācijas, klimata izaicinājumi un dažādi sociālie izaicinājumi pierāda, ka arhitektam jāuzņemas līdzatbildība vietrades procesos, izkāpjot no tradicionālā klienta–pasūtītāja rāmja. Arhitektūra kļūst par procesu un arhitekti – par procesa moderatoriem un līdzvērtīgiem sadarbības partneriem.

Rakstā tiks analizēta arhitekta kā kuratora pienākums starp lietotāju un plašākiem procesiem. Tiks apskatīti kopplānošanas piemēri (t.sk. *Raumlabor Berlin*), demonstrējot, kā arhitekti un radošie kolektīvi var iedzīvotājus pamestas vietas un veicināt sociālo mijiedarbību.

Raksta ietvaros tiks pētītas cilvēciskas vides veidošanas paradigmas un arhitekta varas dinamikas izmaiņas.

ARHITEKTŪRAS NOZĪME

“Arhitektūra ir vides veidošanas māksla” (Latvijas Republikas Kultūras ministrija, 2019) vairs nav vienīgā un pareizā definīcija. Intensīva, egocentriski estētiska būvniecība nav ilgtspējīgākais vides attīstības virziens, jo arhitektūra ir mainīgs un nepārtraukts process.

Līdz ar to ir nepieciešams pārdomāt pēc kādiem principiem un kas organizē vides veidošanas procesus. Konteksts ir mainījies – mūsdienās arhitektūras darbības lauks ir krietni plašāks un sniedz būtiski aiz klasiskajiem profesijas rāmjiem. Līdz ar to ir nepieciešams pilnveidot un profesionalizēt attiecīgajos saskarsmes punktus un darbības virzienos; no otras puses mūsdienās vairāk nekā jebkad ir jūtama arhitektu atrautība no reālajiem būvniecības procesiem, pastāvot plašai plaisai starp arhitektūru un nozari. Šīs domas pārstāvji uzsver, ja arhitektam trūkst tehnisku prasmju ideju realizēšanā, notiek pārmērīga koncentrācija uz projekta konceptuālo pusi, ignorējot tehniski ekonomiskos apsvērumus. Līdz ar šo topošie un esošie arhitekti atrodas starppozīcijā – kā atrast savu specialitāti, gūt plaša profila būvspeciālista prasmes un vienlaikus spēt vadīt daudzšķautņainu iesaistīto pušu komandu būvniecības procesā.

Ar jomu nesaistītam un pat saistītam cilvēkam var rasties jautājums, kad un kāpēc nepieciešami arhitekti? Arhitekta Pegija Dīmēre (2015) pat apgalvo, ka mūsdienās arhitektūra ir tik tālu atrauta no fiziskās pasaules, ka pat termins "arhitekts" un līdz ar to tā lietderības nozīme sabiedrības acīs ir tik ļoti neskaidra, ka tas sevi nenes nekādu spēku (Deamer, 2015).

Būvniecība ir stingri reglamentēta sfēra, sevī ietverot klasiskas profesionālisma pazīmes – nepieklūstamība, standartizēta un uzraugošajās iestādēs atzīta kvalifikācija, likmes, stingra reglamentācija. Britu arhitekts un konceptuālās grupas *Archigram* līdzdibinātājs apšaubā profesionālo barjeru nepieciešamību arhitektūras procesā, uzsverot, ka tās biežāk kalpo kā pašsaglabāšanās mehānisms, nevis sabiedrības interešu nodrošinātājs (Duffy & Hutton, 1997).

Šobrīd institūcijas, kuras vēsturiski vadījuši un veidojuši arhitekti, lai nodrošinātu pilnvērtīgu un ilgtspējīgu vides attīstību un vēsturisko vērtību saglabāšanu, tiek nodotas ierēdniecības rokās bez tiešas nepieciešamības pēc arhitekta izglītības. *The Royal Institute of British Architecture* (saīs. RIBA) 2018. gadā publicētie dati liecina, ka arī arhitekta pirmatnējais uzdevums – ēku projektēšana – nokļūst citu nozaru pārziņā, – diplomētiem arhitektiem projektējot tikai 6% no jaunbūvētā dzīvojamā fonda un absolūto vairākumu aizņemot lielajiem būvuzņēmējiem (Royal Institute of British Architects, 2018). Tas atstāj būtiskas sekas uz mūsu dzīves telpu. Balstoties uz *the countryside charity* (saīs. CPRE) un *The Place Alliance* veikto auditu 2020. gadā, 74% no jaunbūvētajām dzīvojamajām ēkām to izstrādes kvalitātē ietilpa vidējā vai sliktā kategorijā, norādot uz uzraugošo iestāžu bezdarbību un kompetences trūkumu (*Place Alliance*, 2020). 2018. gadā ievāktie dati liecināja, Lielbritānijā arī atalgojuma ziņā arhitekta profesija nebūt nav līderis būvniecības industrijā. Veiktajā aptaujā tika konstatēts, ka vidējā arhitekta alga ir krietni zemāka par vidējo mūrnieka algu (Pitcher, 2018), kas, ņemot vērā nepieciešamos ieguldījumus un izglītības garumu, norāda uz zemu pievienoto vērtību, ko būvniecības finansēšanas sistēma redz arhitektūrā.

Šo iespējamās summēt duālā situācijā – no vienas puses izskanot plašai kritikai par regulējumu trūkumu, kas rezultējas nekvalitatīvos risinājumos, kas izstrādāti ar monetāru pamatu; no otras puses tiek pieprasīts, lai būvniecības

process tiktu vienkāršots un padarīts pieejamāks plašākam cilvēku lokam.

Savdabīgi, bet top acīmredzams – šajā neskaidrībā spēj operēt Zviedrija. Šeit tituls *Arkitekter* (arhitekts) nav juridiski aizsargāts, liecinot, ka jebkurš, neatkarīgi no izglītības vai pieredzes, sevi var dēvēt par arhitektu. Zviedrijas Arhitektu savienība (*Sveriges Arkitekter* (saīs. – SA)) neveic oficiālu sertificēšanu, tā vietā nesot arodbiedrības juridisko formu. Arī iespējas kļūt par biedru ir krietni plašākas – to var izdarīt gan arhitektūras studenti, gan arhitekti bez arhitekta izglītības, gan cilvēki ar arhitekta izglītību. Rezultātā vairāk nekā 90% no visiem arhitektiem ir SA biedri, iepretim Latvijas Arhitektu savienībai (saīs. – LAS), kur 2024. gadā no oficiāli reģistrētajiem 1033 arhitektiem (tostarp 262 nesertificēti arhitekti) 369 bija LAS biedri (Latvijas Arhitektu savienība, 2024). Kā kvalifikācijas garantiju, kas nepieciešama lielmēroga un augstas atbildības projektiem, iegūstams oficiāls tituls – *arkitekt* *Sveriges Arkitekters Riksförbund* (saīs. SAR), kura saņemšanai ir nepieciešama oficiāla arhitekta izglītība un vismaz divu gadu pieredze jomā, un to izsniedz SA. Šis savdabīgais sertificēšanās veids var būt nepieciešams lielākos projektos kā uzticamības un prasmju apliecinājums. Saspēle starp profesijas reglamentēto un neformālo pusi ļauj pārstāvēt krietni plašākas vides veidotāju intereses un padara būvniecības procesus pieejamākus jebkuram. Vienlaikus Zviedrijā tiek nodrošināta kvalificēta un stingri reglamentāta uzrauginstitūcija, nodrošinot augstu izpildījuma kvalitāti un procesa atvērtību, un demokratizāciju.

Arhitekts nedrīkst būt birokrātisku normu un projektēšanas uzdevumu izpildītājs – tam ar drosmīgiem un dažkārt radikāliem veidiem ir jāiemācās skatīties uz pasauli.

Izšķirošā loma nākotnes arhitektūras attīstībā ir izglītībai. Arhitekts Miķelis Putrāms apgalvo, ka šibrīža arhitektūras izglītības modelis joprojām sakņojas iepriekšējā gadsimta vērtībās un norāda uz nepieciešamību veikt revīzijas (Martinsons, 2024). Latvijā ilgstoši konceptuālās un kritiskās arhitektūras virziens akadēmiskā vidē ir ticis ignorēts, rezultātā jaunažiem arhitektiem pastāv tehniskas prasmes ēku projektēšanā, tomēr trūkst kritiskas analīzes par to, kāda būs šīs būvniecības ietekme ilgtermiņā. Izglītības modeli nepieciešams izmainīt atbilstoši mūsdienu pasaules vērtībām.

JAUNAIS SKAISTUMS IR SOCIĀLĀ ATBILDĪBA

paverot durvis jauniem specifiskiem darbības virzieniem un jaunai arhitekta definīcijai.

Tieši šī visaptverošā kritiskā pasaules uztvere ir tā, kas pēdējās desmitgadēs ir sekmējusi iedīglu veidošanos jauna veida arhitektūrai, radot jaunas attiecības ar politiku, ekoloģiju, identitāti, tehnoloģijām un ekonomiku (Rokturis, 2024).

Sarežģītas ekonomiskas saiknes starp lietotāju, pasūtītāju un izpildītāju (arhitektu) nav jauna parādība. Vācu izcelsmes arhitekts un publicists Hans Eckstein puda jau 1971. gadā Minhenē notikušajā ekspozīcijā “Profitapolisa jeb cilvēkiem ir nepieciešama citāda pilsēta” (*Profitopolis oder: Der Mensch braucht eine andere Stadt*, 1971). Tās pamattēze – arhitektūra vairs neapkalpo pilsētas iedzīvotājus, bet gan šauru pasūtītāju loku (attīstītāju, nekustamo īpašumu spekulātoru, lielo korporāciju īpašniekus u.c.), veidojot nekvalitatīvu dzīvojamo telpu un vispārēju neapmierinātību iedzīvotāju vidū. Šī izstāde atklāja pēckara modernisma un tradicionālās nekustamā īpašuma attīstības shēmas ēnas pusi. Caur to tika pausta kritika pret lielo kapitāla turētāju – banku, spekulātoru un lielo korporāciju – lomu pilsētas attīstībā, lietotājam un vietējām kopienām kļūstot nenozīmīgām un bezspēcīgām ietekmēt savas dzīves telpas attīstību. Ciniska pamatzīņa – tie nav cilvēki, bet gan nauda, kas nosaka, kur un kas tiek būvēts.

Izstādes kuratori – arhitekts Josefs Lehmbruks un dizaina teorētiķis Vends Fišers ar 63 planšetēm un interaktīvu dizainu panāca, ka tā kalpoja ne tikai kā informatīvs materiāls, bet arī kā apmeklētājus iesaistoša aktivitāte (Lehmbruck & Fischer, 1971).

2024. gadā *Werkbundarchiv Museum der Dinge* Berlīnē pēc 53 gadiem pārskata 1971. gada ekspozīcijas aktualitāti mūsdienu kontekstā un salīdzina tās pausto ideju aktualitāti mūsdienu Berlīnē. Rezultātā, kā atbilde sākotnējai izstādei, radās “Profitopolisa jeb pilsētas stāvoklis” (*Profitopolis oder der Zustand der Stadt*) (Werkbundarchiv – Museum der Dinge, 2024).

Laika atstarpe ļāva retrospektīvi paskatīties uz situāciju tad un tagad, konstatējot, ka vairums no sākotnēji atklātajām problēmām mūsdienās ir attiecināmas ne tikai uz Minheni, bet arī Vācijā

kopumā un ir sasniegušas kritisku līmeni. Uz šo izaicinājumu ir reaģējušas varas iestādes, veidojot daudzsoļus solījumus par liela mēroga mājokļu būvniecību un līdzšinējo cenu pieauguma apstādināšanu, tomēr realitāte šajā kontekstā izrādās skaudra – Vācijā pastāv būtisks dzīvokļu iztrūkums; 11.5% iedzīvotāju neesot adekvātas dzīves telpas, lai arī šis skaitlis ir vairāk nekā 3 reizes mazāks nekā Latvijā – (39,3%) (Destatis, (2025b), kura pārvarēšanai gadā solīja uzbūvēt 400000 jaunas mājvietas, tomēr 2024. gadā tika uzbūvēta neliela daļa vairāk kā puse – 210000. Ņemot vērā lielo pieprasījumu Vācijas savdabīgo nekustamā īpašuma īpašumtiesību situāciju – Vācijā ir zemākā proporcija ES starp māju īpašniekiem un īrniekiem – mazāk kā pusei pieder sava dzīvesvieta (*Trading Economics*, 2024), līdz ar to, ar vai bez nepilnīgiem cenu kontroles mehānismiem un iespējam apiet noteiktos cenu sliekšņus, mājas saimniekiem ir iespēja izmantot piedāvājuma trūkumu, personīgiem ekonomiskiem ieguvumiem, būtiski paceļoties īres cenām un īpašuma vērtībai kopumā. Nekustamā īpašuma cenas kopumā pēdējās desmitgadēs ir augušas vairāk nekā 4 reizes, tomēr lielajās pilsētās, šis skaitlis ir krietni lielāks, gandrīz 12% norādot, ka tiem ir grūtības nomaksāt mājasaimecības izdevumus, kamēr Latvijā tas ir 6.7% (*Bank for International Settlements*, 2024; Destatis, 2024).

Bez adekvātiem kontroles mehānismiem un stimuliem esošais modelis ir pierādījis, ka nespēj nodrošināt nepieciešamo dzīvojamo fondu. Šie efekti primāri skar sociāli mazāk aizsargtās grupas, lai arī efektus jūt arī sarūkošā vidusšķira. Visi šie apsvērumi liek pārskatīt līdzšinējo vides veidošanās politiku un ekonomiku, no jauna aplūkojot, kam tiek veidotas mūsdienu pilsētas – attīstītājam vai iedzīvotājam?

Tradicionālā darbības modeļa pirmais solis ir pasūtītājs. Nereti šim pasūtītājam ir tikai abstrakta saistība ar reālo būvniecības lauku, apkārtnes iedzīvotāju vēlmēm un interesēm, radot jautājumu, vai arhitektūra apkalpo gala lietotājus, vietējās kopienas vai pasūtītāju, kura intereses ne vienmēr var sakrist. Andersa Lepika (2010) kūrētā izstāde *Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement* laikmetīgās mākslas muzejā MoMA aktualizēja sociālās un ētiskās dimensijas nozīmi arhitektūrā. Tās ietvaros tika eksponēti 11 projekti no 5 kontinentiem. Darbu atlases kritēriji bija ciešā saistībā ar vietējām kopienām, tika pārstāvētas mazāk aizsargātas vietējās kopienas,

būves atbilda vietējam kontekstam, klimatam un kultūrai, projektēšanas laikā tika veidota tieša un saskarsme starp vietējām kopienām un projektētāju, holistiska pieeja vietējiem izaicinājumiem un pielāgojamība nākotnes lietotājam (Lepik, 2010). Šis bija būtisks pagrieziena punkts arhitektūras diskursā, pirmo reizi pierādot, ka laba arhitektūra nav rezervēta izredzētai sabiedrības daļai. Arhitektam jāspēj uzņemties iniciatīvu tur, kur politika un pašvaldības nesniedz, nokāpjot cilvēka līmenī un iegūstot jaunas pieejas, kā reprezentēt un veidot vērtības un kopienas publiskā telpā. Caur piemēriem tika veicināta diskursa maiņa arhitektūrā, atspoguļojot, ka kapitālā balstīts attīstītāja – izpildītāja modelis nav vienīgais būvniecības procesa ceļš un ka neliela mēroga un ārkārtīgi ierobežota budžeta projekti, kas vietējās kopienas dziļi iesaista projektēšanas procesā un respektē lokālo kontekstu, spēj veicināt būtiskas pārmaiņas.

Foundation, 2024). Šis norāda uz jaunu arhitektūras diskursu – pretmetu grandiozām mērogam un utopiskajām arhitektūras vīzijām, mērogs, finansējums un ekskluzīvs konteksts nav galvenais kvalitatīvas arhitektūras tapšanā.

Arhitektūrai nepieciešams mainīt diskursu – no produkta uz sociāli atbildīgu misiju. Būtiskāka par telpisko veidošanu kļūst vietrade; svarīgāka par prasību izpildi kļūst to apšaubīšana, cerībā, ka lielos projektēšanas birojos var nomainīt daudznozaru interešu grupas.

ARHITEKTŪRAS PROCESS KĀ PAMATS ALTERNATĪVAI PRAKSEI

Vēsturiski veidojušies rāmji un metodes nespēj apkalpot mūsdienu vajadzības. Iespējams, ka tieši šis ir laiks, kad arhitektam ir brīvākā iespēja izvēlēties savu darbības virzienu un metodes.

Pamatskola; Gando, Burkina Faso; 1999–2001 Foto © Iwan Baan.

Izstādes tapšanas laikā visi 11 projektu autori bija relatīvi maz pazīstami, tomēr pēdējo desmitgažu laikā vairāki no tiem – Diébédo Francis Kéré (2022), Anne Lacaton un Jean-Philippe Vassal (2021), kā arī Alejandro Aravena (2016) – ir kļuvuši par augstākā arhitektūras novērtējuma – Prickera balvas – laureātiem. Prickera balvas pasniegšanas un darbu vērtēšanas sistēmai par pamatu ir izmantota Nobela balva, to pielāgojot arhitektūras nozarei. Tās mērķis ir godināt arhitektus, kuru darbi ir atstājuši būtisku ietekmi uz arhitektūras nākotnes diskursa attīstību (*The Hyatt*

Retail profesijai ir jāspēj holistiski analizēt tik daudz apsvērumu kā arhitektūrā – sabiedrības vērtības, vietas sociālos, ekonomiskos, politiskos un ekoloģiskos aspektus u.c. Arhitektam un arhitektūrai ir jābūt pretmetam šiem izaicinājumiem, kļūstot par vides ārstiem, aktivistiem, sociālo procesu un saišu veidotājiem, tomēr ne visu telpisko izaicinājumu atbilde ir būvniecība – bieži svarīgāk par tehnisku risinājumu izpratni kļūst prasme uzdot pareizos jautājumus un prast kritiski, analītiski uzlūkot jebkuru uzdevumu.

Šis apsvērumu kopums liek kritiski apsvērt, kas mūsdienās ir arhitektūras robežās un kas notiek, ja no tām izkāpj? Aizvien vairāk jauno speciālistu pēc augstskolas beigšanas nejūt sevī vēlmi sekot klasiskam karjeras ceļam. Saskaņā ar *Higher Education Statistics Agency* (saīs. HESA) datiem, Lielbritānijā tikai 32% arhitektūras, būvniecības un plānošanas absolventu strādā tieši būvniecības nozarē, bet aptuveni 33% izvēlas karjeru ārpus nozares (*Higher Education Statistics Agency*, 2024). Ekonomiskās recesijas laikā arhitektūra ir viena no vistiešākajā mērā cietušajām profesijām. RIBA (*Royal Institute of British Architects*, 2008) ekonomiskās krīzes seku izpētē konstatēja, ka arhitektūras profesija bija visspēcīgāk ietekmētā profesija Lielbritānijā. Šis atspoguļoja arhitektu atkarību no nekustamā īpašuma tirgus, darba trūkuma dēļ daudzi arhitekti bija spiesti meklēt alternatīvus projekta veidus; pat ekonomikai stabilizējoties, bieži neatgriezās ierastajās sliedēs.

Tāpat nozīmīgs aspekts ir arhitekta sociālais pienākums. Šī gadsimta lielos izaicinājumus – klimata pārmaiņas, dzīvojamā fonda trūkumu, autoritārisma atdzimšanu un pandēmijas – nav atrisināms vienas nozares robežās. Arhitekta prasmes var (un tām jātiek!) pielietotām būtiski plašākā nozaru kopumā – biznesā, tehnoloģijās, lietišķajā dizainā, kuratora darbā u.c.

Uzlūkojot arhitektūru kā darbības metodi un procesu, nevis rezultātu, var secināt, ka to ir iespējams pielietot, lai sasniegtu rezultātu, kas sniedzas pāri būvniecībai. Praksē sevi ir pierādījušas dažādas radošās apvienības un arhitekti, kas izpleš ierasto arhitekta darbības rāmi. Bieži projekti ir multidisciplināri, arhitekta izglītību un iegūtās zināšanas izmantojot citās nozarēs – politikā, biznesa vadībā, digitālu rīku izstrādē, alternatīvā nekustamo īpašumu attīstīšanā, mākslas jomās un kuratora darbā (Harriss, Hyde, & Marcaccio, 2021).

LĪDZATBILDĪBA KĀ PROCESS

Pēdējo 100 gadu laikā attiecības starp arhitektūru un cilvēku ir būtiski mainījušās – spēka dinamika starp vides veidotāju un lietotāju ir svārstījies no abstrakta, pētāma subjekta līdz sociālam un līdzvērtīgam pilsētvides veidotājam. Aizvien aktuālāk kļūst vajadzība veidot arhitektūru, ko iespējams individuāli izmantot, nodrošinot, potenciālu tapt par līdzekli sociālo saišu un identitātes veidošanā.

Klasiskās arhitektūras kontekstā vēlme matemātiski izteikt cilvēka mērogu būvētajā vidē ir izsekojama jau Vitrūvija darbos (Vitruvius, ~15.g.p.m.ē.). Cilvēks vienmēr ir bijusi mēraukla pasaules telpiskajai kartēšanai, tomēr izmaiņas radās jau pēc Franču revolūcijas. 1791. gadā Nacionālā sapulce lēma visās provincēs ieviest vienotu mērvienību sistēmu, tādējādi unificējot savstarpēji nesaistītās un uz tradīcijām, un cilvēka ķermeņa parametriem būvētās mērvienību sistēmas. Tas rezultējās metriskajā sistēmā, kuras pamatā ir 10 reizinātāji ar garuma mērvienību – centimetrs, kas tobrīd tika pielīdzināts 1/10 000 000 īsākajam attālumam starp zemes polu un ekvatoru caur Parīzi (*Britanica*, n.d.). Šis uz visiem laikiem pārvērtā garumu uztveri, no fiziskā ķermeņa priekšroku gūstot racionālai abstrakcijai un prātam. Industriālās revolūcijas un vispārējās unifikācijas ietekmē liela daļa pasaules valstu ieviesa metrisko modeli, tostarp Latvija 1924. gadā. Bieži tieši šos notikumus saista ar cilvēciskā mēroga zušanu un tā neizprašanu nozares kontekstā. Būves proporcionēšanā būtiskāka loma tika piemērota tehnoloģiskiem procesiem, kas nereti dominējis arhitektūras procesos nākamajos gadu desmitos.

Nereti modernisma laikmeta būvēm tiek piemērota attālināšanās no cilvēciskā mēroga, par noteicošo kļūstot būvdetaļām un tehnoloģiskajiem apsvērumiem. Tomēr šajā kontekstā modernisms ir viens no nesapratākajiem un pret-runīgākajiem virzieniem arhitektūras vēsturē.

1948. gadā Lekorbizjē darbā *Modulārs* (*Le Modular*), analizēja un kritizēja līdzšinējo atrautību starp cilvēka ķermeni un mākslīgi radīto vidi. Tika uzsvērtā un sniegta nepieciešamība atgriezties pie cilvēka kā etalona ēkas dimensionēšanai, funkciju nodrošināšanai un proporcionēšanai, to apvienojot ar matemātisku sistēmu (Le Corbusier, 1954). Lai arī darbs pauda modernisma ideālus – racionālismu, matemātisku sistēmu un unifikāciju, tā paustās idejas savdabīgi saskan ar vēsturisko neformālo atskaites sistēmu, aicinot ieviest zudušo cilvēcisko mērogu pēc kara modernisma utilitārajā apbūvē.

Šajā darbā cilvēks tika uzlūkots formāli – kā inerts objekts, kura fiziskie parametri bija noteicošais arhitektūras formalizācijā, atstājot otršķirīgu arhitektūras sociālo un psiholoģisko ietekmi. Tas tiek kritizēts par pārmērīgu vispārināšanu un ķermeņa idealizāciju, atsevišķi neapskatot tādas sociālas grupas kā sievietes,

bērni, cilvēki ar invaliditātēm, cittautieši u.c. (Hochhäusl, 2019).

Arhitektūras starpdisciplināritāte pēdējos gadsimtos būtiski pieaugusi – veidojas jauni pētniecības lauki, savijoties dažādām nozarēm. Viens no aktuālākajiem ir vides psiholoģijas novirziens – arhitektūras psiholoģija, kas izveidojās 20. gs. 50. gados ASV. Tās pamattēze ir, ka katrs lietotājs ir domājošs un ar individuālu personību, kuru ietekmē tā apkārtējā vide (Pol, 2007). „Mēs radām ēkas, un pēc tam tās rada mūs.” Jau pirms vairāk nekā 80 gadiem Vinstons Čerčils (Churchill, 1943) pauda pārliecību par arhitektūras nozīmi sabiedrības līmenī. Arhitektūras socioloģija izveidojās kā atsevišķs pētījuma lauks šī gadsimta 1. pusē, līdz ar pieaugošu spiedienu raudzīties uz telpu un lietotāju kā vienu veselumu. Šajā jomā tiek aplūkots, kā arhitektūra, pilsētplānošana un mākslīgi veidotā vide ietekmē sociālās normas, varas dinamiku, vērtības un kultūras attīstību. Šo iespējams apskatīt dažādos līmeņos, proti, mijiedarbībā starp indivīdiem, kopienām un plašākām sabiedrības grupām (OMICS International, n.d.).

Šīs jomas pētnieki vairākkārtīgi uzsver trauslo stāvokli, kurā mūsdienās atrodas sociālais nolīgums starp arhitektu un sabiedrību. Mūsdienu lietotāju vairs neapmierina pasīva procesa novērotāja statuss, tā vietā notiek tiekšanās par aizvien lielāku līdzdalības procesā, uz ko ir jāspēj reaģēt attiecīgo jomu speciālistiem. Tieši šajā kontekstā jautājums par arhitekta un sabiedrības sadarbību kļūst īpaši aktuāls.

Uzticēšanās veidošana ir ilgs un sarežģīts process, kas prasa iedziļināšanos, empātiju, atklātību un skaidri formulētas idejas, ļaušanos procesam radīt rezultātu. Tieši ciešu saišu nodibināšana ir tas, kas ir spējis radīt niansētas un jūtīgas identitātes attiecīgajā kontekstā. Pretēja rīcība, sadarbībai un iesaistei kļūstot par nepieciešamu formalitāti, lauž šo sociālo nolīgumu, rezultējoties vidē, kas ne tikai neveicina sociālu saišu veidošanos un piederības sajūtas radīšanu, bet arī palielina neuzticību starp vides veidotājiem un lietotājiem.

Arī vienkāršajam lietotājam, apkārtnes iedzīvotājiem un kopienām organizējoties, var būt liels spēks un kompetence, lemjot par savas apkārtnes likteni, veidojot tā saucamos *bottom-up* dizaina principus. Tieši tā ir izšķiroša komponente dzīvai un personīgai pilsētvidei, kas spēj

būt kā pretmets individuālismam un piederības neizjušanai, kas ir sastopams mūsdienu lielajās metropolēs.

Formāli sabiedrības iesaiste tiek atbalstīta visos līmeņos. Varas pārdale no šaura autoritāšu loka vienkāršajiem gala lietotājiem ir demokrātijas stūrakmens. Tomēr, kad šīs idejas nākas īstenot reālos projektos, sākas būtiskas problēmas, bieži iesaistei kļūstot par formālu zīmogu (Cornwall, 2008).

Šobrīd Latvijā gan arhitektūrā, gan politikā līdzdalība ir zīdaiņa fāzē. 2023. gadā veidotās Pilsoniskās alianses un pētījuma centra SKDS aptaujās tika konstatēts, ka Latvijas iedzīvotāju iesaiste nevalstiskajās organizācijās (saīs. – NVO) ir tikai 5 % no iedzīvotāju kopskaita, kas ir trīs reizes mazāka nekā vidēji ES (Latvijas Pilsoniskā alianse, 2023); pilsoniski aktīvi ir tikai 9,6% sabiedrības, iepretim Rietumeiropai, kur šis skaitlis sasniedz 25%. Joprojām kritiski zema ir sabiedrības uzticība dažādām lēmēj institūcijām (Kuške, 2022).

Ideja, ka sabiedrība ir līdzatbildīga savas vides veidošanā, ir samērā jauns fenomens, kas tikai lēnām uzņem apgriezienus. Viena no visplašāk citētajiem sabiedriskās līdzdalības mērāuklām ir Šerijas Arnšteinas (1969) izvirzītā teorija par sabiedriskās līdzdalības kāpnēm, kuru astoņas līdzdalības stadijas — manipulācija, pārliecināšana, informēšana, padomdošana, pārstāvēšana, partnerību veidošana, deleģēšana un kontrole (Arnstein, 1969). Šos principus daudzviet pasaulē ir adaptējuši lemttiesīgie kā mērāuklu sabiedrības iesaistes līmenim.

Šī sistēma ir primāri adresēta politikas veidotājiem, tomēr to var izmantot par pamatu, lai novērtētu arī sabiedrības iesaisti arhitektūras procesos. Jāmin, ka neviena no kategorijām nav fiksēta un absolūta. Tāpat ne visos jautājumos ir nepieciešams un ir lietderīgs augstākais līdzdalības līmenis, ņemot vērā jautājumu kompleksumu un specifiku.

Patiesa līdzdalība sākas no abām iesaistītajām pusēm — lēmēj institūcijām un iedzīvotājiem. Pēdējos gados ir manāma iedzīvotāju pašorganizācija dažādās formās, tādejādi aktīvisms kļūst par rīku teritoriju attīstībai un precīzai iedzīvotāju interešu pārstāvēšanai, tomēr, lai arī sociālā jomā tām ir liels spēks, fiziskā vides veidošanā tās pilda otršķirīgu lomu. Lemttiesības joprojām pieder attiecīgajām institūcijām, no

kuru puses pastāv formāls atbalsts alternatīvai nekustamā īpašuma attīstības procesam, tomēr praksē Latvijā, atskaitot neliela mēroga sabiedrības līdzdalības projektus, neeksistē sistemātiskas pieeja nozīmīgu projektu veidošanā sadarbībā ar NVO.

Arī būvniecības procesos ir izveidota skaidri reglamentēta būvniecības ieceres publiskas apspriešanas kārtība (Ministru kabinets, 2014). Tomēr līdzvērtīgs reglamentācijas nozīmei ir izpildījums. Nereti komunikācija var kļūt par vienvirziena informēšanu vai konsultatīvu paziņošanu, pavadītu ar profesionāliem žargoniem, tādējādi panākot līdzdalības priekšstatu, ignorējot procesa reālo jēgu. Arhitektam ir potenciāls citādi uzlūkot klienta – izpildītāja attiecības un visām iesaistītajām pusēm, kļūstot par līdzvērtīgiem partneriem, katram pievienojot savu specialitāti kopējai komandai. No arhitekta puses šāda tipa projekti ar ārkārtīgi ierobežotu budžetu un pastāvēšanas laiku, garu procesu un nezināmu rezultātu netiek uzskatīti par atbilstošiem arhitekta profesionālā darba laukam, norādot uz problēmām izglītības un mūžizglītības jomā. Tas sevi ietver savstarpēju uzticēšanos, empātiju un nokāpšanu no varas virsotnes pie gala lietotājiem, aizvietojošot sarežģītus profesionālistus ar vienkāršu un saprotamu valodu, esot skaidram un godīgam. Šis process var aizņemt krietni ilgāku laiku, un tas prasa tikties ar “vienkāršiem” cilvēkiem, ievākt viedokļus un rast dažādas radošas stratēģijas, kā iedzīvotājus iesaistīt dažādās norisēs.

Pastāv vairāki veiksmīgi prakses piemēri, kur vietējās kopienas, pašorganizētas vai apvienotas arhitekta pārziņā, panāk būtiskas pārmaiņas savā dzīves telpā. Tās ar savu darbību panāk vides kultūrvēsturisko vērtību saglabāšanu, būvju pasargāšanu no nojaukšanas, atrodot tām jaunu funkciju, atdzīvinot degradētas teritorijas, nodrošina finansiāli pieejamu dzīvojamo fondu un pasargā apkaimes no ģentrifikācijas. Viens no vadošajiem birojiem šajā nozarē ir *Raumlaborberlin* — multidisciplināra studija, kas rod saskarsmes punktus starp arhitektūru, mākslu, pilsētplānošanu un urbānām intervencēm. Tās projekti ir drīzāk pielīdzināmi procesam ar neskaitāmiem mainīgajiem — mērogā nelieli un dziļi personīgi, radot priekšnosacījumus ievērojamām teritorijas pārvērtībām. Ievērojot konteksta specifiku un vajadzības, tie savus projektus kopplāno ar esošām kopienām, jau sākotnējā projekta stadijā padarot tās par

līdzautoriem (Hofmann et al., 2024). Sarežģīti un nepieradināti urbānie konteksti bieži pieprasa ne tikai neordināru projektēšanas procesu, bet arī jaunas tipoloģijas un izmantošanas iespējas. Šī pieeja lieliski ilustrējas gandrīz katrā to projektā. Pētījuma kontekstā tika apskatīts *Eichbaumoper* (Eichbaumas Opera), kur bijusī metro stacija postindustriālā kontekstā — *Eichbaum* — tika transformēta brīvdabas operā ar pieguļošām kopstrādes telpām, mākslas galeriju, bāru un vienkārši rosīgu vietu dzīvošanai.

Caur šo piemēru atkārtoti pierādot, kā ar nelielu telpisku iejaukšanos, bet aktīvu darbību saskarsmes moderēšanā starp iesaistītajām pusēm, spēj veidot personiskus un unikālus projektus.

ARHITEKTS KĀ KURATORS

Arhitektūra ir informācijas nesējs. Tā semiotiski atspoguļo un veido sabiedrības vērtības, kļūstot par dziļi politisku un savstarpēju saspēli starp lietotāju un autoru. Katru ziņu virsrakstu iespējams tulkot kā arhitektūras projektu, norādot uz arhitektūras reakcionāro spēku. Katra būve var tikt translēta kā politisks apliecinājums. Mērķtiecīgi šo arhitektūras dimensiju ir pildījušas dažādas arhitektūras izstādes, dodot profesionāliem platformu, kur konceptuālā veidā aicināt pārmaiņas ne tikai telpiskā, bet arī sociālā līmenī. Arhitektūras spēks savest kopā šķietami nesavienojamus elementus ir apliecinājis arhitekts un 13. Šanhajas biennāles galvenais kurators Andrés Jaque. Mūsdienu arhitekta loma ir savienot elementus – vai tās būtu konstruktīvas detaļas, dažādas nozares un cilvēki, kas citkārt nesatiktos (*Glass Magazine*, 2024).

Arhitektūras procesu analīze un informēšana kļūst par aizvien būtiskāku daļu no profesionālā sektora, norādot pieprasījumu un vajadzību pēc kvalitatīviem un iesaistošiem arhitektūras analīzes un informēšanas modeļiem, līdz ar to dodot jaunu intimitātes līmeni arhitektūras valodai.

Minhenes Tehniskās universitātes (saīs. TUM) Arhitektūras muzeja direktors un kurators Andres Lepiks raksturo arhitekta valodu darbojamies trīs kategorijās:

1. tehniski un konstruktīvi plāni – dod informāciju par būvi ļoti šaurai un specializētai publikai, kam ir iepriekšējas priekšzināšanas par būvi;
2. maketi, vizualizācijas, paskaidrojuma

zīmējumi – rezonē un ir saprotami plašākam sabiedrības lokam, tomēr bez papildu naratīva tas joprojām primāri kalpo specializētai un izglītotai sabiedrības daļai;

3. Arhitektūras reprezentācija un izstādes attīstās 19. gs. otrajā pusē – šajā formā tiek izmantoti un savstarpēji kombinēti dažādi mediji, padarot tos pieejamākus plašākai publikai. Veiksmīga izstāde pauž naratīvu, reaģējot uz sociāli politiskām norisēm. Veiksmīga ekspozīcija nav pašmērķīga (Lepik, 2024).

Protams, minētās kategorijas nav absolūtas – bieži tās savstarpēji saplūst un ietekmē cita citu. Tās ir plaši interpretējamas.

Izstādes ir veicinājušas būtiskas pārmaiņas arhitektūras diskursā, apliecinot komunikācijas un ekspozīciju nozīmi un spēku. Mūsdienās kuratora uzdevumi aizvien vairāk pārklājas ar mediatora uzdevumiem, radot jaunas darbības formas, kas intīmā un tiešā veidā spēj sasniegt plašu cilvēku loku.

Izstāžu iedīgļi meklējami jau 19. gs. Šajā laikā daudzas valstis un pilsētas kāroja demonstrēt zinātnes un tehnoloģiju sasniegumus, rīkojot starptautiskas ekspozīcijas. Šajā kontekstā arhitektūra simbolizēja progresu un cilvēces varēšanu (Holder, 1993). 20. gs. sākumā progresīvākie arhitektūras un citu jomu pārstāvji, izmantojot vispārējo sabiedrības entuziasmu, gūtu no pasaules ekspozīcijām, veidoja specializētas izstādes, eksponējot inovācijas attiecīgajās jomās (*Werkbundaustellung*, 1914).

Jau toreiz arhitektūra ieņēma komunikatīvu un sabiedriskās domas veidošanas nozīmi, ieņemot kuratora un mediatora lomu starp abstraktiem konceptiem un reālo pasauli un lietotāju. Publiskas prezentācijas forma un nozīme nevar un nedrīkst būt statiska – tai jāspēj mainīties atbilstoši laikmetam. Mūsdienās mediatora loma neietver tikai ekspozīcijas – tiek rasti aizvien jauni veidi, kā iesaistīt un informēt cilvēkus par aktuālajiem telpiskajiem procesiem. Daži no tiem ir starpnozaru sadarbības projekti, vietējo iedzīvotāju iesaistes, viedokļu apmaiņas nodrošināšana raidierakstos un diskusijās, vasaras skolas u.c.

SECINĀJUMI

Arhitekta autoritāte kā vienpersoniskam lēmumu pieņēmējam kritas, rezultātā ir nepieciešams meklēt jaunas formas, kā atgūt sabiedrības uzticību un veidot sadarbības ar dažādām iesaistītajām pusēm.

Topošajiem jomas profesionāļiem nepieciešams attīstīt kritiskas un analītiskas domāšanas prasmes. Uzlūkojot telpiskos izaicinājumus ne tikai no tehniski-ekonomiskās-estētiskās un intelektuālās prizmas, bet holistiski, ņemot vērā vietējo kontekstu, sociālās struktūras un vides apsvērumus.

Strauji notiek diskursa maiņa par to, kas ietilpst arhitekta profesionālajā rāmī. Klimatu pārmaiņu, sarūkošā iedzīvotāju skaita un sociālo procesu ietekmē notiek strauja profesionālā diversifikācija, norādot, ka būvniecība nav vienīgā arhitekta darbības forma un risinājums mūsdienu izaicinājumiem. Arhitektūra ir ne tikai rezultāts bet arī sociāli politisks process, kura ietvaros arhitektam jāklūst par mediatoru starp sabiedrību, politiku, ekonomiku un vidi, panākot izmaiņas arī sociālā līmenī un sabiedrības vērtību nostiprināšanos.

Aizvien nepieciešamāka kļūst intīma un personiska komunikācija ar publiku par arhitektūras procesiem, priekšplānā izvirzoties kuratora lomai kā aktīvai un kritiskai pozīcijai, kurā arhitektūra reaģē uz aktuālām problēmām.

Cornwall, A. (2008). Unpacking “participation”: Models, meanings and practices. *Community Development Journal*, 43(3), 269–283. <https://doi.org/10.1093/cdj/bsn010>

Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>

Federal Reserve Bank of St. Louis. Bank for International Settlements, Residential Property Prices for Germany. Iegūts no <https://fred.stlouisfed.org/series/QDEN628BIS>.

Britannica. (n.d.). *Metric system*. Encyclopædia Britannica. Pieejams: <https://www.britannica.com/science/metric-system-measurement>

Churchill, W. (1943. gada 28. oktobris). *Speech to the House of Commons on the rebuilding of the Commons Chamber*. UK Parliament. <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/building/palace/architecture/palacestructure/churchill/parliament.uk+1LinkedIn+1>

Deamer, Peggy, ed. (2015). *The Architect as Worker: Immaterial Labor, the Creative Class, and the Politics of Design*. London: Bloomsbury Academic.

- Destatis. (2025b). *EU population in overcrowded households*. <https://www.destatis.de/Europa/EN/Topic/Population-Labour-Social-Issues/Social-issues-living-conditions/Overcrowding.html>
- Harriss, Harriet, Rory Hyde, and Roberta Marcaccio. *Architects After Architecture: Alternative Pathways for Practice*. New York ; Abingdon: Routledge, 2021.
- Duffy, F., & Hutton, L. (1997). *Architectural knowledge*. Routledge.
- Glass Magazine, "Glass Talks to Andrés Jaque, Director of an Innovative Architectural Practice That Aims to Put People and Environment First," *Glass Magazine*, March 29, 2024. Pieejams: <https://theglassmagazine.com/glass-talks-to-andres-jaque-director-of-an-innovative-architectural-practice-that-aims-to-put-people-and-environment-first/>.
- Higher Education Statistics Agency. (2024. gada 4. jūnijs). *Graduate outcomes statistics 2021/22*. HESA. <https://www.hesa.ac.uk/news/13-06-2024/sb268-higher-education-graduate-outcomes-statistics/study>
- Hoffman, A., Dell, C., & Taylor, M. T. (2024). *Polylemma*. Jovis Verlag.
- Fischer, W., & Lehmbruck, J. (1971). *Profitopolis Oder: Der Mensch braucht eine andere stadt*. Verlag nicht ermittelbar.
- Holder, Julian. (1971). Ephemeral Vistas: The Expositions Universelles, Great Exhibitions and World's Fairs, 1851–1939. *Journal of Design History*, 6(2), pp. 144–145. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/jdh/6.2.144>
- Kušķe I. (2022). Līdzdalība – ceļš uz uzticēšanos. Cik augstas ir sabiedrības līdzdalības kāpnes? Iegūts no <https://lvportals.lv/viedokli/343270-lidzdaliba-cels-uz-uzticesanos-cik-augstas-ir-sabiedribas-lidzdalibas-kapnes-2022>
- Latvijas Republikas Kultūras ministrija. (2019). *Latvijas arhitektūras politika 2020*. Rīga: Kultūras ministrija. Pieejams: https://www.latarh.lv/storage/files/Latvijas%20arhitekturas%20politika%202020_pa%20lapam.pdf
- Latvijas Arhitektu savienība. *Darbības pārskats 2024*. Rīga: Latvijas Arhitektu savienība, 2024. Iegūts no: https://www.latarh.lv/storage/files/2024_LAS%20darbibas-parskats-2024-05-18.pdf
- Le Corbusier. (1954). *The Modulor: A Harmonious Measure to the Human Scale Universally Applicable to Architecture and Mechanics*. London: Faber and Faber.
- Lepik, Andres. *Small Scale, Big Change: New Architectures of Social Engagement*. Exhibition catalogue. New York: Museum of Modern Art, 2010.
- Lepik, Andres. (2024). "The Architecture Exhibition as Critical Form Exhibitions I" Lecture, Technical University of Munich.
- Martinsons, Ilze. (2024). "Par 'Latvijas Arhitektūras gada balvu 2024' spriež Miķelis Putrāms un Reinis Saliņš." *Kāpēc dizains?*, Latvijas Radio 3 – Klasika. Pieejams: <https://klasi-ka.lsm.lv/lv/raksts/kapec-dizains/par-latvijas-arhitekturas-gada-balvu-2024-spriez-mikelis-putrams.a198591/>
- Tell, Dave (2019). Measurement and Modernity: Height, Gender, and Le Corbusier's Modulor. *Public Culture*, 31(1): 21–43. doi: <https://doi.org/10.1215/08992363-7181826>
- Ministru kabineta 2014. gada 28. oktobra noteikumi Nr. 671 "Būvniecības ieceres publiskas apspriešanas kārtība". *Latvijas Vēstnesis*, 219, 04.11.2014. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/269978>
- OMICS International "Exploring the Sociology of Architecture: Intersections of Space, Society, and Identity." *Journal of Architectural Engineering Technology*. Pieejams: <https://www.omicsonline.org/open-access/exploring-the-sociology-of-architecture-intersections-of-space-society-and-identity-129975.html>
- Latvijas Pilsoniskā alianse. (2023). *NVO sektora monitorings 2023*. Pieejams: https://nvo.lv/uploads/nvo_sektora_monitorings_2023_fin.pdf
- Place Alliance. (2020). "A Housing Design Audit for England". London
- Pitcher, Greg. (2018). "Brickies 'Earn More than Architects'." *Architects' Journal*.
- Percival, Jenny. (2009). "Architect Job Losses Soar as Crunch Hits Construction." *The Guardian*. Pieejams: <https://www.theguardian.com/business/2009/mar/20/architecture-job-losses-construction-unemployment>.
- Pol, Enric. (2007). Blueprints for a History of Environmental Psychology (I): From First Birth to American Transition. *Medio Ambiente y Comportamiento Humano*. 7. pp. 95–113.
- Reuters. (2024). *Germany builds 14% fewer apartments in 2024, falling short of government goals*. Pieejams: <https://www.reuters.com/business/finance/germany-builds-14-fewer-apartments-2024-falling-short-government-goals-2025-05-23/>
- Royal Institute of British Architects. *Finding Ways to Design for the Public Good*. London: RIBA. Pieejams: <https://www.architecture.com/knowledge-and-resources/knowledge-landing-page/finding-ways-to-design-for-the-public-good>
- Rokturis. *Sievietes arhitektūrā*. YouTube video. Publicēts 2024. gada 14. martā. Pieejams: <https://www.youtube.com/watch?v=Py2AVLz5zQ>
- Sveriges Arkitekter. "Bli medlem." *Arkitekt.se*. Pieejams: <https://www.arkitekt.se/medlem/bli-medlem/>
- The Hyatt Foundation. (2024). *The Pritzker Architecture Prize: About the prize*. Pieejams: <https://www.pritzkerprize.com/about>
- Trading Economics. (2024). *Germany Home Ownership Rate*. Pieejams: <https://tradingeconomics.com/germany/home-ownership-rate>
- Vitruvius. (1914). *The Ten Books on Architecture* (M. H. Morgan, Trans.). Harvard University Press. (Oriģināldarbs publicēts ap 15. gadu p.m.ē.)
- Werkbundarchiv – Museum der Dinge. *Profitopolis oder der Zustand der Stadt*. Izstāde notiek Werkbundarchiv – Museum der Dinge, Berlīnē, 2024. gada 23. maijs – 2025. gada 31. marts. Pieejams: <https://museumderdinge.org/ausstellungen/profitopolis/>